

PT 694

МАТИЦЕ СРПСКЕ

~~100~~

МАТИЦЕ СРПСКЕ

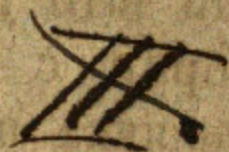
ГАЛЕРИЈА

12971

ЗНАМЕНИТИХ ЖЕНА СРПСКИХ.

ОД М. РОЗЕНА.

—
III.

Српкиња Јелена,

БРАЉИЦА УГАРСКА.

Поред свих укорењених мисли и назора, по којима се држи да је жена створена па и способна само за улогу подчињену, историја нам је ипак сачувала више великих глава женских, које као да ће да покажу да се често у човечанском друштву мисли којешта, што никаква основа нема.

Ко дакле погледа у прошла времена и у живот нараштаја, који су одавно у гробу, мора се сродити с мишљу, која је овоме са свим противна, јер ту ће наћи карактере, каквих беху Семирама, Зенобија, Јелисавета, Катарина.

И у нашој историји имамо доказа, да су женске главе биле способне или опредељене да у животу човечијег рода играју улогу не тек само пасивну: већма у самом делу и славније тешко да је кадгод и мушки карактер који порадио на свој народ, на своју државу и на своје време као Српкиња Јелена, браљица угарска.

Па вредно је, и оној пријатности, коју сваки народ мора да осећа погледајући на своје велике личности, одговара, да народ наш позна-

мо с овом Јеленом и њезиним животом, пуним врлих и јуначких дела.¹⁾

На престо, од многих страна оспоровани седе у Угарској витешки Владислав, који одушевљен беше за ствари велике и кадар енергично да изврши што један пут зрело смисли, кога угарска историја с више права називље великим него католичка црква светим. Народу мио беше што је као краљ Саул био телесно храбар, висок и леп, и разборит и смислен Угрин волио га је, што је био паметан, обазрив и наравствено достојанствен: Угарска не сумњаше да Владислава ваља претпоставити Саламону.

У овоме краљу из једанајестог века живљаху идеје века деветнаестог што се тиче опредељења и позива цркве, опредељења и задатка државе, па у том погледу беше као измакнута стража нашега века. Одступајући од малодушне системе немачких владалаца из његова времена, која издаваше више умну сиротињу него религиозну дубљину, не хте ни обазрети се што Рим захтеваше да Угарску прими као феуд папин, но вољаше да прослави владу своју добрим законима и праведном управом, а не да је помрча недостојним подчињавањем.

Владислав владаше славно; увелича земље

¹ У колико се сећамо, само је два пута у нас писано о овој Српкињи: у једном раману, ком је она била јуначкиња, али тог романа данас већ и нема; за тим у Крстићевој књизи: „Образи из опште историје“, но ту је према плану, ког се писац држао за своју књигу, Јелени поклоњено мало само речи. У народним песмама, у колико знамо, Јелена се не помиње нигде, а и не може се помињати, јер песме наше не говоре скоро ништа о јуначима и другим личностима из времена пре Немањића.

држави својој, заведе добре судове, уреди грађанима одношај између дужности и права, и беше толико срећан да умре (13. Јула 1095) пре него што се изврши план о крсташкој војни, која је кроз више векова била као нека душевна епидемија.

Наследност престола тада још не беше утврђена, те Владислав, не бојећи се да ће повредити какво позитивно право, могаше за наследника одредити синовца Алмуша, сина својег млађег брата, не обзирући се на другог синовца Коломана, који му је био од старијег брата.

Краљ би од целе земље оплакан и погребен, али се воља његова не наврши: Коломан преотме мах, јер је био даровитији, а умна преимућност не један пут се већ дочекала престола.

Алмуш оста као херцег, а круна украшаваше главу Коломанову.

Братучад живљаху на миру између себе, али се то тек само чињаше тако; круну нерадо губимо, а људи има вавек, који умеју да потхрањују бољу за таквим губитком, јер тиме држе себи отворен пут к величини, на којој би могли кадгод светлити.

Тим поводом Алмуш је неколико пута бегео из Угарске, да у безбедности чека на престо, јер би га у отаџбини власт могла лишити те наде.

Али краљ, који нит наравственошћу беше велик нит карактером чист, баш због тога и науми да братучеда свог уклони с пута. Године 1116 беху Алмуш и његов син од пет година, доцнији краљ Бела, ухваћени и очи им се ис-

копати даду. Тим се хтело да се претенденту одузме сваки изглед на угарски престо, — средство беше то грозно, али не поможе ништа.

Истина по смрти Коломоновој дође на владу његов син Стеван, али очино преступљење беше залуду, јер кад овај краљ, који расточи живот свој у страстима и начином недостојним, умре пре времена, на владу је дошао Бела названи доцније II-ги. Врло је добро што по нека дела људска прођу у ветар, јер тим се много којешта зло предупреди.

Бела II. био је слеп, ненавикнут пословима државним,¹⁾ окружен тајним и јавним непријатељским супостатима, који допиралу до самога двора, карактером слаб, умом не одвећ сјајан, а спољашњим узгледом малешан — па како да се мишљаше да ће дуго, а пре свега на миру и на благо земље моћи да влада?²⁾ Но срећа беше како за Угарску, тако и још више за Белу, што суђено би да Српкиња Јелена, кћи жупана Уроша, буде жена Белина и краљица угарска.

Читаоце и читатељке молимо да представе себи милу, лепу и љупку ружицу, која се с рана пролећа развија, — ружицу, која тек што листиће своје пусти, чисто чарајући, чисто молећи и раздрагавајући, провирује из цбуна — тако

¹⁾ Енгел у својој „историји Угарске“, I. стр. 228.

²⁾ А и тражила се кнегиња, која би и способна и даровита била да влада, јер Лудвик Албрехт Гебхардија („Историја Угарске“, I. стр. 503) каже: „али као да тешко беше наћи кнегињу, која би умела да Белу II. потпомаже при владању у земљи, коју није било ласно држати у власти.“

љупка, мила, лепа и љубазна била је српска кнегиња Јелена.

Спољашње одарена свим милинама женског пола које привлаче себи срца, била је Јелена умно снажна, као што треба да се времену, у ком живљаше, удари особит печат, душевно енергична да од ломне грађе супротних стихија може јаком руком да почини великих дела, карактером неодољива, чим могаше одношајима да пропише којим ће путем да пођу, храбра и одважна те се у сред буре и ветра, страшне грмљавине и дивље борбе међу одношајима, који срећу народима често у понор бацају, умеде да одржи на узбуреним валовима живота и да заповеда где све мора да се покорава, умеде да по еди где је све од немоћи падало.¹⁾

Така беше Јелена, која се год. 1129 удала за слепога Беду а неколико година доцније с мужем се својим крунисала у Столном Београду.

Сад погледа краљица како јој држава стоји, и својим оштрим погледом опази многа зла, која државу у несрећу стропоштаваху.

Пре свега не могаше допустити да велможе преотму мах у власти, као што су почели били; где народ нема гласа ни утицаја, ту је, кад се краљева власт притесни, срећа државе у рукама шапи велможа, који, као што друкчије ни могућно није, разлучени међу собом различитим

¹ Енгел, који иначе не хвали Јелену, каже (I. стр. 228): она је (Јелена) руководила владу *крепком десницом*, а то ће много да каже и потврђује ове наше црте њезиног карактера.

породичним интересима, направе од државе играчку својих похлепа и себичних тежења, тад се милионима благостање и срећа жртвује врло често честољубивости појединих. Краљ, који ни с ким у држави није раван, већ због тога мора да се стара да све одржи на једнако, па с тога често монархична влада па и сама деспотска мора да се препостави аристократској, која готово вавек пређе у охлократију. Добра ради угарских народа мораде Јелена да узде владине већма стегне у својим рукама.

Ово је у толико прече потребно било, што неки између велможа хѣаху и грађанску војну да распале, позвавши претендента крунског Бориса да се дигне на законитог краља Белу II.

Јелена не моглаше признати да наследство престола припада Борису сину кћери Мономахове, која удата беше за краља Коломана, јер се и сам краљ Коломан одрицао да му је отац, а то — као што мишљаше — поводом основаним и несумњеним; и нерођен још Борис се лишио круне и отаџбине, јер му је мајку, можда више несрећну него криву, Коломан с плодом у утроби оправрио натраг у Русију. А ни велможе угарске нису најпре признале да је Борис законити наследник.¹⁾ Па зар Бела да своје јасно право жртвује сумњивом потраживању?

Јелена увиде да би слабост у таким прикама била престуљење, а ту гледати кроз прсте

¹⁾ „Краљ (Стеван) опазио је да се велможе угарске противе признати Бориса наследником престолним“, каже Енгел (I., стр. 227.).

значило би бацати се у пропаст, па због тога реши се да поступи одважно.

Прво се постара да има уза се поуздане људе, сестру мужа свог уда за Албрехта, маркгрофа аустријског, који познат беше као човек енергичан и одважан, па војску своју, којој је мужа свог — поступивши тим врло паметно — поставила на врх, дигне на Бориса, који с Русима и Пољацима беше упао у Угарску, а најпре је можда неправедно, али по државу врло пробитачно уништила и у војсци и у сабору све непоуздане стихије.

Рат ма да је био срећан, опет произведе на годину други, па ту се покаже како је Јелена паметно поступила што храброга Алберта Аустријског узе за савезника, јер он поможе те Угарска сјајно победи. Међу тим Јелена умножи своја спомоћна средства на страни, почем се опријатељила с херцегом чешким Конродом удавши за њ сестру своју. Но и поред свега тога покуша Јелена да распру с Борисом прекине путем правним: цар Лотар, изабран за судију од обе стране, одрече Борису право на круну св. Стевана. Овај пут, којим пође краљица Јелена, показује да је признавала и веће право него што је оружје, па по томе где се послужила оружјем, ту заиста није знала којим би другим начином обезбедила срећу Угарске.

Према спољашњости чињаше се да је мир обезбеђен, али шта ће то да рече кад мира нема у унутрашњости? Многи државници, а у појединим случајима при извесним приликама можда

и умесно, мисле да домаће опасности могу да савладају спољашњима, али се нико, који има државничке увиђавности, не ће потврђивати, да се спокојством и безбедношћу у спољашњости може да постигне спокојство и безбедност у унутрашњости, ако се на то не употребе особита и свакако снажна средства. Могаше ли се мудра, политички паметна и обазрива Јелена одавати сну спокојства, кад су јој спољашњи непријатељи морали да умакну, а нешто и поражени били? домаћи непријатељи у држави којој далеко су опаснији од спољашњих, јер — као оно камен кад се баци у воду — буше и рове све по већим круговима и ширим слојевима, па као нека непријатељска ствар у организму тим самим, што је ту, запаљује цело народно тело. Хоћемо ли спољашне непријатеље да савладасмо, то их савладати можемо бојем, у коме непријатељ остане поражен; а ако ћемо да савладамо непријатеље домаће, то морамо све их уништити; ово се средсто с гледишта човечно-моралног меже и да одбаци, али с политичкога једино је добро, јер само оно помаже радикално.

Јелена се — да ли с тешким срцем или олако, то не знамо да кажемо — реши да притече к том средству; ми ћемо последњи да будемо који би таково што одобравали с тачке морала и човечности, — али и не ћемо да сакријемо да је ту радила поличка памет, јер политички је било добро и привело је к цели.

Решивши се да хидри домаћих непријатеља стане за врат, прихвати се краљица Јелена по-

сла смело и неустрашљиво: 1136 год. договори се с Белом да сазове сабор у Арад.

На том сабору скупише се владике, велможе и племићи, па Бела II. седећи на престолу већ даде знак да се саветовања предузму — „а краљица без икакве велелепности и накита, али с дивним величанством у погледу и понашању, водећи уза се своје четворо¹⁾ деце, дође на скупштину и проговори: „Ваша честитост и правдољубивост, угарски јунаци, допустиће жени, вашој краљици, што, јој по вашем државном уставу не припада. Сви уживате благодет очију и с милином погледате на потоњу наду отаџбине у рукама мојим. Само онај један тамо, ваш честити краљ, ове деце нежни отац, мора да се лишава те благодети. Лепоте природне, видљиве дражи живота, а што још понајвећма боли, изразе душе и срца, који се огледају на лицу племенитих људи, само он не може да види на вама, својим вернима, као што ви видите на њему! Верни Угри, честити витезови, људи из свих сталежа, старци и младићи, богати, и убози, кажите ми те несрећнике, који срамно хтеше да се улажу владоцу па на невином детету, вашем садашњем краљу и оцу ове деце, учинише грозно преступење: ви их знате, ви их познајете, они су ту међу вама, силни и одликовани, пркосе и Богу и људма, веселећи се наградом, коју су добили за своје богомрско злочинство! На ноге, јунаци

¹⁾ Енгел наводи четворо деце а Феслер само двоје, као што и др. Крстић само двоје спомиње. које је од тога двога истинито, ми се не налазимо у стању да потврдимо.

честити и храбри; казните с места преступнике; потрвши их брзо све сачувајте свог краља, ову децу, и себе саме да вам пакост њихова не почи ни још више зла; освештајте крвљу њиховом арадско поље да постане судиште божје правде, па потомство нек се навек сећа како се у заступника божја не сме да дира!¹““ Јелена изговори, и сабор се државни претвори у разбојиште, где погибе 68 првих велможа.

Да је поступању овом нешто више а не тек само лична освета за повод служила, то нам показују ствари, које се предузимаше на сабору, а све су ишле на то, да се заведе мудра равнотежа међу државним властима, да се стане на пут самовољству и немогућном учини лична надмоћност велможа, као и да се укине наследност великих достојанства и ослободе села, која велики жупани хћаху да присвоје себи и т. д.

Од сад се могаше краљица, којој владу Енгел назива „чврстом и мирном“, посветити на претцима умним, мира и благостања земаљског, и видећемо како је Јелена скоро никаквим или врло малим жртвама прибавила народима угарским највеће благослове.

Сад се на све стране развије њен сјајни и неуморни дух што непрестано ствараше и поди-заше; границе земаљске бише губитком великог дела Хрватске поремећене, сад једино благошћу

¹) Беседу ову наводи тако Феслер по Кези, Моглуну, Туроцу и Бонфину. По тој беседи можемо од прилике судити да је међу српским народом још у оно време била велика изображеност.

и договором без боја и крви придобије се опет Сплет, Тровир и остале вароши далматинске, за тим око год. 1138 припаде и јужни крај Босне круни угарској, при чему није могућно не увидети да је ту највише помагао дух Јеленин. На овај начин пошто се држава нешто рашири а нешто консолидова, би положен темељ трајашноме и мирном стању, а то и потребоваше земља после толиких немира и ратова, а што јој не могаше да прибави ни Велики Владислав — женска глава, Српкиња, беше у стању да рашчисти хаос домаћих раздора и у једно да скупи и измири непријатељске стихије да подигну зграду хармоничке целине.

Па држави не недостајаше ни сјајноћа, за коју, као што је ласно разумети, људи радо жртвују свака блага; највише величанство тадашњег времена, Конрад Хохонстауфенски, преко велелепне посаобине прошаше за сина свог Јеленину кћер Софију, која му и дата би. Ако је дакле стајало штогод до великог рода, то је и овога било, а ово је нарочито у пређашња времена, где владоци понајвише водеше политику династичну, морало државама на фајду бити.

Бела, који по природи својој не могаше ни мислити на славну какву владу, из руку своје жене Српкиње доби све, што великим владоцима у део припада: уважавање и поштовање на страни, мир, спокојство, напредак и љубав код куће, — Јеленом је и сувише награђен био за оно, што га лишише очију.

Белин живот тек што дошао беше до своје снаге а већ се угаси: 11. Фебруара 1141 Угарска сахрани свог краља који јој само 33 године поживе.

За монархију ништа није тако опасно као кад престо остане празан, — с видљивим јединством монархије нестане у срцима људским и поуздања у то јединство, јер се у једној и кроз ту једну само личност оличава, па отуда мора и да су произашле оне речи што тако слабо части приносе људском осећању: „Le roi est mort — vive le roi!“ (Краљ је умрљо — живио краљ!).

Трећи дан по смрти Белиној, на име 14. Фебруара, мудра Јелена, сад краљица-мајка,¹⁾ крунише свога најстаријег сина Гејзу, који беше дечак тек од 10 година.

¹⁾ Знам да казујући да је Јелена преживила свог мужа налазим у противословље с наводом др. Крстића у његовој књизи: „Образи из опште историје“; али не знам којим се изворима тај поштовани писац служио, напротив у Енгела (*Geschichte des ungarischen Reiches*, I. стр. 228) налазим где се каже изреком: „Мудрост и постојанство његове (Гејзине) мајке сад државне регентке Јелене“, а то показује да је Јелена преживила Белу II. А и други историци не кажу да је Јелена умрла пре Беле. И сам Салаија, ког ауторитету можемо безусловно да поверујемо, каже (I. стр. 252) само: „Бела умре од жалости, што је изгубио многе сроднике“, а не што би изгубио био жену своју; Енгел шта више (I., стр. 28.) вели да је „краљица Јелена дала из Кијева довести Јевросију, невесту Гејзину“, а то ће рећи да је она живила још дуго после Белине смрти, јер је невеста доведена била години 1144.

Поред оне заваде, која владаше међу духовима у Угарској, и будући је са свим обично да између велможа, који се за малолетности краљеве паште да преотму себи власт, сваки тежи да у име краљево преовлада све, себе да подигне а друге да понизи и обузда, не могаше друшчије бити но у Угарској опет се диже демон домаћих немира, који хћаше снагу државе да сломи па јој важност у иностранству побие а тиме и моћ њену умали. То предупреди Јелена, прогласивши се регентком и без и најмањих потреса изведавши земљу даље на познате путове њене. Можда је ово учинила она и што је била властољубива, али ипак то јој је било најпаметније и једино, што је срећи и моћности Угарске послужити могло, као што у неколико историци и признају.¹⁾

Државничку памет показа Јелена и у томе, што је два врла човека, мужа своје сестре Белушу, који доцније поста палатин угарски, и његова брата Уроша дозвала из своје пређашње отаџбине Србије, па се њима као потпором служила у најтежим пословима државним. Ова два српска државника радише у духу солидарности интереса, а солидарност интереса Србији је и Угарској вавек била једна и заједничка, и само политичари с тесним гледиштем и ситничарским духом могаху да је губе из вида. А на жалост кад се год није пазило на ту солидарност, сва-

¹⁾ Тако Енгел (I., стр. 234) каже да држави није никакве штете било, јер се Јелена латила узда владиних.

гда је и једну и другу земљу постизавала несрећа.

А ова сад чисто српска влада корачи на пут, на који ретко кад изилазе краљеви, а где би кадгод изашли, ту би се увек преузносиле у небеса.

Овај је пут водио к правој величини Угарске, к напретку и успевању, које би требало свагда да је главна а можда и најважнија цел свакоме владоцу, к „домаћем завојевању“ — као што обичаваше рећи Бернадот, краљ шведски.

На великом простору између Мориша и Алуте пружаше се подивљачена природа: пустош и пустиња беше толика да је ниси могао прегледати; по густим шумама, у које никад не крочи човечија нога, гнездише се орли и конци; по пустарама, у којима никад не беше чути човечија гласа, витлаше се читава стада дивљих коња, бивола и бикова, по голим стенама првобитне природе пужаху се дивокозе, а свуд у наоколо спушташе се дубока, тајанствена злокобна тишина. . . .

Овај предео, где човек имаше толика блага да прибере, привуче на се пажњу државне регентке: ¹⁾ као што је Петар Велики исушио грдне баруштине да подигне најлепшу варош данашње Европе, величанствену престолницу исполинскога царства, тако је и његова саплеменица, престолна друга, али на толико стотина година пре њега, неукротљиву природу, која се никад не покораваше вештини и разуму, претво-

¹⁾ Као што узима и сам Феслер (стр. 54.).

рила у чаробан крај цивилизације — то беше завојевање големо, завојевање, које, као иначе врло ретко, људе слави и велича.

Многе хиљаде радиних сељака доведе Јелена за своје владе год. 1143 из предела литишког, тријерског и луксенбуршког,¹⁾ који тад опустели беху елементарном несрећом, и настани их по дивљим јужним крајевима ердељским да тим подигне и узвиси моћ Угарској. Овај споменик мудрости Јеленине најлепши је из њезине владе.

А гледало се у Угарској живо да се подигне и земљоделство. Регентка хћаше да земљи отвори најобилатији извор народног богатства, а ко зна да ли не припада Јелени главна заслуга што се Угарска називље „житницом европском“. Јер видећи с једне стране где масна земља слабо што производи кад јој се вештином не притиче у помоћ, на другој видимо где жито и свако корисно биље помоћу вештине производе и голе стене. Природа и вештина — кад је међу њима паметна равнотежа — најблагодотворнија су снага човечанском свету и изворима његове моћи!

Ово доба мира прекидоше тежње Борисове, који слаб беше да Угарску покори себи, а довољно у снази да не изгуби наду да ће кад-год доћи на њен престо. Али ту се показа, да

¹⁾ То су данашњи Саси у Ердељу, који су по Дирншвамбу дошли с Рајне, а река је Рајна онда била саксонска. (Види у Енгела I., на стр. 334. примедбу.)

она, која умеде тако лепо да се послужи миром, уме и рат да води мушки.

Не могавши у двору цара Конрада угарску партају преокренути да држи с њиме, најми Борис сам за се војску у Аустрији, па потпомогнут бург-грофом Ратболдом, који под собом имаше пограничне градове аустријске, упадне у Угарску и освоји Пожун. То је било о ускрсу године 1146.

Намах диже Јелена војску од 82 хиљаде људи, у којој беше цвет угарских народа са 16-стогодишњим краљем на врху, те та војска, предвођена храбрим Србином Белушом, с највећом одушевљеношћу продре у Аустрију, у ту земљу из које је Угарској вавек толико погибија грозила и још једнако грози. Храбрости војске, даровитости предводитеља њезиног послужи срећа задобити најсјајније победе над Аустријанцима, а најгрђег непријатеља угарског, бург-грофа Ратболда ухвати Белушин брат Урош. Срби спасоше слободу угарску, па добију ли у Угарској равноправну екзистенцију народну спасаваће ту слободу вавек....

Као ствар, коју је непосредно учинила Јелена, можемо узети то, што се краљ Гејза оженио руском кнегињом Јевросијом. Па чини нам се да је ту државнички паметна жена свима потоњим државницима угарским показала куда им гравитирати ваља — к западу ни по што, већ к истоку и његовом саплеменом северу. Кад би руска политика била народна и чиста либерална (чему се можда у скорој будућности можемо

надати), тад би на истоку европском постала система државна, којој би међу главним начелима била самосталност Угарске, а тад је и пут, што га показа Српкиња Јелена, једини који Угарску може да спасе. Јака државна система на југоистоку, сједињена са северо-истоком — шта ту ма ком народу може да досади западна, југозападна и средња Европа? Похлепе, којима се од памтивека заносише Немци да Угарску направе својом провинцијом, постаће тад смешне, а опасне не. Историја је компас народима — а шта ће сачувати државе да не изађу на странпутицу, ако не мотре куд их води компас? Несрећна само зла коб може да одврати од овог пута....

Ту морамо да станемо описујући Јеленино владање: ни у којој историји, ни у најновијој и најпоузданијој Салајиној, не налазимо нигде да се каже кад је краљица ова умрла, а будући јој је син Гејза 1148 год. постао пунолетан,¹⁾ то је тад престало и њено регентство, па можда због старости и у опште њезино учешће у државним пословима.

Из овога малога, што имамо побележено о делима Јелениним, у опште узевши произлази, да ће та женска глава остати на веки понос српском народу, као што ће је и историја Угарске вавек бројити међу најусталачније владоце своје. Сјајно доба, које се започело око године 1100, Јелена је уздигла на вршак — на точку кулминације, а за неколике десетине го-

¹⁾ Феслер каже да је Гејза те године проглашен за пунолетна

дина после Јеленине смрти Угарска брзо паде с тог вршка, да кроз више векова беславно животари у забуни и метежу домаћих неприлика и зановећања римске курије....

Историја нам сведочи да је Јелена као жена била племенита и неокаљана; њен приватни карактер, ако и не спада у историјско пресуђивање, ипак не приноси бешчасти њезином карактеру јавном.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P₁₉СрII 978/3.1